

Gij vermoedt, evenwel, dat ik, op mijn leeftijd, toch nog niet oud genoeg ben om, als een gepensioneerd krijgsman, buiten het kader van het leger te staan en met een vischhengel en eene lange pijp te rentenieren, terwijl zijne kameraden in het kamp of op marsch zijn.

Mijne afzondering heeft dus nog eene andere aanleiding.

Welnu, ik wil wel bekennen, dat ik geen behagen schep in onzen kerkelijken strijd, in zijne tegenwoordige phase; en wie niet mede wil, en niet tegen mag, of kan, of wil werken, heeft geene keuze, dan zich met groot verlof terug te trekken. *Ergo*, zit ik het liefst hier te Breukelen. Mijn tegenzin in 't opzien tegen het leveren van beschouwingen over den toestand van het oogenblik, is dan ook verklaarbaar uit het besef, dat men zijn eigen wapenbroeders zou moeten afvallen.

Of ik het dan met hunne grondbeginselen niet eens ben?

In de Middellandsche Zee heeft men twee stroomingen, die in tegenovergestelde richting, maar op een verschillend peil gaan, zoodat zij elkander niet raken. Het bootje, dat losgeraakt is van zijne ketting, wordt door den stroom naar de zijde van Gibraltar getrokken en de visschersschuit, die, topzwaar geworden, met de kiel boven drijft, maar met haar mast en touwwerk den lageren stroom raakt, beweegt zich langzaam naar den kant van Palestina. Welnu, zoo gaat het mij, tegenwoordig. In één vaarwater met mijne geestverwanten, moet ik tegen hen ingaan, maar uitsluitend, omdat ik een anderen stroom heb gevat, waarom ik, om het beeld vol te houden, prefereer voor anker te gaan liggen.

In tweeërlei opzicht is er een belangrijke vooruitgang in den kerkelijken toestand ten onzent. Vroeger was men anti modern, maar had zelf geen vasten grond onder de voeten, omdat ook de besten de formuleren,¹⁰² het accoord van kerkelijke gemeenschap, alleen aannamen 'in geest en hoofdzaak', dus het quatenus van de synode.¹⁰³ Te vergeefs matte men zich dan ook af, een objectieven maatstaf te zoeken, waarnaar 'hoofdzaak' en 'bijzaak' te onderscheiden waren.

Thans is men in den kring der gereformeerden tot het quia¹⁰⁴ teruggekeerd.

Vroeger fulmineerde men tegen de synode, omdat zij de moderen de hand boven het hoofd hield. Het ideaal was: eene orthodoxe synode te krijgen. Thans begint men, ofschoon in nog engeren kring en zeer langzaam, in te zien, dat de geheele organisatie die eene hoogere macht in de kerk stelt, dan die van opziener der gemeente, onbijbelsch en ontzettig is.-

Bijgevolg dat er geen hoop is op kerkherstel, zoolang 'de hoogere besturen' niet zijn opgeruimd om vervangen te worden door eene vertegenwoordiging van de geheele kerk in den steeds wijderen

⁹⁴ Rabat is een korting op de oorspronkelijke prijs met een bepaald percentage, in het geval van boeken destijds soms oplopend tot twintig procent of meer.

⁹⁵ Hoedemaker was op de hoogte van het boek-verkopervak. De bekende boekhandelaar H. Höveker te Amsterdam was gehuwd met de halfzus van zijn vader en op aanraden van Höveker was Hoedemakers vader ook een boekhandel begonnen, die hij in Utrecht tot bloei had gebracht. Zie: Scheers, *Hoedemaker*, 6.

⁹⁶ Geplaatst in *De Hope*, XVIII, nr. 18, 4 maart 1884, onder het kopje 'Particuliere correspondentie'.

⁹⁷ Het tijdschrift betrof vermoedelijk *The Christian Intelligencer*; zie noot 113.

⁹⁸ Woonplaats niet getraceerd in het bevolkingsregister van Breukelen.

⁹⁹ In zijn brief aan de curatoren van de Vrije Universiteit, d.d. 10 april 1883, gaf hij als reden voor de verhuizing op dat het leven in Amsterdam te duur, vooral nu hij de verdere opvoeding van zijn oudste zoon in Duitsland moest bekostigen. Zie: Vree, "Onvermijdelijk was zeker isolement...", 62.

¹⁰⁰ De Vecht (onderdeel van de Keulse Vaart, de in 1825 geopende verbinding tussen Amsterdam en de Lek) was tot de opening van het Merwedekanaal in 1892 de belangrijkste vaarroute van Amsterdam naar het Duitse